

اسم المقال: لهجة أترك القبجاق في تركيا وعلاقتها بلهجة تركمان العراق

اسم الكاتب: نهاد محمد عاشور

رابط ثابت: <https://political-encyclopedia.org/library/967>

تاريخ الاسترداد: 2026/07/10 07:53 +03

الموسوعة السياسية هي مبادرة أكاديمية غير هادفة للربح، تساعد الباحثين والطلاب على الوصول واستخدام وبناء مجموعات أوسع من المحتوى العلمي العربي في مجال علم السياسة واستخدامها في الأرشيف الرقمي الموثوق به لإغناء المحتوى العربي على الإنترنت. لمزيد من المعلومات حول الموسوعة السياسية - Encyclopedia Political، يرجى التواصل على info@political-encyclopedia.org

استخدامكم لأرشيف مكتبة الموسوعة السياسية - Encyclopedia Political يعني موافقتك على شروط وأحكام الاستخدام المتاحة على الموقع <https://political-encyclopedia.org/terms-of-use>

Kipçak Türklerinin Dili

Nihat Mehmet

Abstract began

The Turkish migration began at hundred of years before Christ from the north of the blanck Sea, accompanied by the migration of Al Hamm And Al Khazar tribes, which went further inside Europe and continued on successively till the fifteenth century, the result of these developments was the existence of new dialects called the North-West language or the North-Turkey language (Kipchak Turkey), the kipchaks occupied a wide geographical areas which they had the form of a political units without having the features of a state, it extended from the center of Asia and ALONGIDE Tuna. In the middle of the thirteenth century, the Monogolians launched many attacks on the kipchak tribes which was the main reason for their scattering among Hungary, Bulgaria, Romania, and Russia, they adopted the Christianity religion and in the course of the time they have been forgotten but still maintain the name of Kipchak.

Kipçak Türklerinin Dili

Nihat Mehmet*

Önsöz:

Kipçak Türkleri, 9-11. yüz yılda sınırları doğuda İrtiş İrmagından başlayarak batı Sibiryayı, Kara denizin kuzey bozkırlarını içine alan ve güneyde Kirimden kuzeye Kafkasyadaki Kuban ve Terek ırmagina kadar, kuzeyde Orta İdil Sahasına kadar uzanan alanlarda yaşamaktaydılar.

13- Yüz yılda başlayan ve tüm dünyayı etkisi altında bırakan Mogol hareketi, Orta Asyada, Kipçak Türklerinin yaşadığı Sahalarda hem siyasi hem' de coğrafi bakımından büyük değişimler yaşamıştı.

Kipçak Türklerinin gittikleri yerlerde oynadıkları kolonizasyon rolünü ve buldukları sahalaların Türkleşme olan katmanlarını başka bir sahada, Kafkasyada görmüştür.

Bugün Avrupada ve Kafkaslarda bulunan Kipçak Varlığı, bu tarihi ve siyasi nedenlerle bağlı gelişmelerin Sonucudur. Kipçak Türkçesinin Eserleri ise büyük bir Kısmını, Memluk Kıpçakçısı La yazılan eserler Oluşturmaktadır. Suriye ve Misir gibi Memluk hakimiyetinin söz konusu olduğu bölgelerde ortaya Konan bu eserler, öncelik Arapça Konusan yerli halka hakim unsurun dili olan Türkçe'yi öğretmek üzere kaleme alınan sözlük ve gramer Kitaplarıdır.

Sonradan dini konulu olanlar, atıcılık, okçuluk, atçılık Vb. Askerlikle ilgili bulunanlar ve edebi nitelikli eserler' de yazılmıştır.

Bu Siveyle ilgili bazı örnekleri' de ele aldık.

* Öğretmen üyesi Musul Üniversitesi Bölgesel Araştırma Merkezi

Kıpçak Türklerinin Dili

A/ Kıpçak Türkçesinin şekillenmesi meselesi

12-yüz yılda Orta Asyada Türk dili yazı dili edebi dil seviyesinde iki ayrı sahada kendine gelişme yolu çizmiştir. Bunlardan doğuda olanını merkezi Kaşgar'ken, diğer batıda yer alan Sahanın Merkezleri Harzem ve Sirderya İrmanın güneyindeki Yedisu, Merv ve Buhara gibi şehirler olmuştur.⁽¹⁾

Kaşgar bölgesinde gelişen Karahanlı Türk edebi dili, temelde eski Uygur Türkçesine bağlı idi ve Türklerin İslamiyete girmesiyle birlikte İslami bir özellik de kazanmıştı.

12.y. yıldan sonra Orta Asya'daki Türk edebi dilinin gelişme sahaları Harzem bölgesi olmuş ve bu sahada gelenek olarak Karahanlı Türkçesi temelinde, bölgedeki kuvvetli Oğuz ve Kıpçak dil unsurlarını da bünyesine alarak kendisine has bir gelişim yolu çizen Harezmi Türkçesi, bir taraftan Karahanlı-Harezmi doğrultusunda ilerlerken, etnik yapısındaki.

Cesitlik ve dilin kuruluş ve gelişme şartlarındaki lehçe karışıklıkları yüzünden Harezmi Kıpçak ve Harezmi-Oğuz doğrultusunda gelişmiştir.⁽²⁾

B/ Mısır – Suriye alanında Genel Türk dili ve Kıpçak Türkçesinin durumu

Çeşitli Türk hanedanlarından sonar Misir- Suriye sahasında iktidara gelen Memluk hanedanlığı ile bölgenin etnik yapısı cesitlenmiş ve orta-Asyadan gelen kipçak boyları' da kendi dilleini ve kultulerini bus aha icinde yasatmays calismislardir.

Türkmen kipçak ozellikleri Turk dilinin Misir- Suriye bolgesinde giderek artan onemi Araplar tarafından bu dillerini ogrenilmesi ve arastirilmesi gerekligini ortaya koymus ve bu yolda O donemini ortaya koyan bircak sahasında sozluk ve gramer kitabı' l Idrak Li Lisani' I – Etrak muellifi Ebu Hayyan. eserinde Misir suriya sahasında konusulan genel Turkcenin hatlarını calismistir.

Eserinde diger memluk kipçak sozluklerinin muelliflerinin yaptigi gibi, Turkmenge, kipçakça ve Halis kipçakca gibi adlandirmalara getirmemistir, Sadece sozlukte ve gramer kismında Turkmen ve kipçak unsurlari yeri geldidinde birbirinden ayirt kayd. etmiş ve bunlar disında “Ugurca”, “Tatarca”, “Harezme”, “Bulgarca” ve Turkistan gibi kayitli kelimelere de yer vermiştir.⁽³⁾

Ebu Hayyan' in yaptigi aciklamalardan eserinde o sahada konusulan hangi Lehceyi esas aldigı acik bir sekilde anlasilmamaktadır.

Ebu Hayyan, sozlugundeki malzemeyi sozune itimat ettigi kisilerin agzından derlendiği, sozluk ve gramer kitabının kendisinden once ayni turde yapilmis bir calismay

ornek almak suretiyle meydana getirmis bir eser olmadigini belirtmektedir.⁽⁴⁾

kitabı' l Idrak Li Lisani'l Etrak' in soz varligi incelemesinde genis olarak uzerinde durduguncelemesinde kipçak ozellikli bu ozelligi yaninda, kitabı, I Idrak Li Lisani' I Etrak' te sozluk kisminda Turkmenge olarak kayitli olmayan Ebu Hayyanin genel Turkce olarak Kabul ettigi Fiilin Turkmen oguz) ozellikli kelime olarak tespiti ve leksik- gramatikal malzemeler uzerinde yapılan incelemeler neticesinda kitabı' l Idrak Li Lisani'l Etrak'te. Kitabı' l Idrak Li Lisani' I Etrak. görülmektedir.⁽⁵⁾

kitabı' l Idrak Li Lisani' I Etrak' ten sonar mmeluk sahasinda yazilmis kisaca tercuman olarak bilinen 1343 "Turkmenge" tarihli sozlukte "Halis kipcakca" ve terimleri gecmektedir.

Kıpçak ozellikleri agir basan sozlukte yaklasik (70) kadar kelime Turkmenge olarak kayedilmistir. Tercuman sozlugunun muelifi olan Filolog, eserinde "Halis kipcak Turkcesi sozunden neyin anlasildigi sorusunun tartismistir. Sozlukte bazi kelimeler –"Halis Turkce" veya "Halis kipcak Turkcesi" diye de kaydedilmistir.⁽⁶⁾

Bunun yaninda, 15. Yuz yil baslarinda yazildigi Tahmin edilen Ettuhfet-uz Zekiyye Fil-Lugat It- Turkiyye sozlu ve gramer kitabinda, muellifin asil kipçak Lehcesini esas aldigi, bunun yaninda hem gramer hem, de sozluk

kisimlerinde kipçak ve Turkmen ozellikli sekileri birbirinden ayirt ettiđi gorulur.⁽⁷⁾

Alalay, Ettuhfet-uz-Zekiyye Fil- Lugat it – turkiye, sozluk ve gramer kitabinda, kipcak diyalekti uzerine dayandigi, cunku en cok kullanılan diyalekten bu oldugunu belirtmetedir.

Ayrica Turkmen diyalektinin sikismadikca, sozleme-digini, gerektiginde bazi yerlerde “Turkmenler soyledeler” Tarzinda bir ifade kullanildigini vurgulamaktadir.⁽⁸⁾

Memluk zamaninda kitabu’ l Idrak Li Lisani’I Etrak ile buyuk benzerlik tasiyan yazicilar kipcakca ozellikler yaninda Turkmen Turkcesinin kuvvetli etkisini hem soz varliginda hem de bazi Fonetik ve morfolojik ozelliklerde gormek mumkundur.⁽⁹⁾

Memluk sahasinda 15.y. yildan itibaren ozellikle Anadolu sahasıyla siyasi ve kulturel baglarin kuvvetlenmesi, Memluk sahsindaki Osmanli nufusunu artirmis ve sonucta Misirin osmanlilar tarafından Fethiye Memluk-kipçak turkcesinin Anadolu Turkcesi ile karsilikli etkilesimi neticesinde, hem’ de soz varligi hem’ de gramer yapisi bakimindan Anadolu Turkcesi ozelliklerini tasiyan ve ayni Zamanda arkaik Turkmen tesirini bunyesinde bulunduran bir Memluk Kipcar olusmustur.⁽¹⁰⁾

Memluk sahasında 13-15- yuz yllar arasında kullanılan Turkcenin, bu bolgelerde kipcak Turklerinden cok daha once yerlesik bir katman olarak mevcut olmustur.

Bununla birlikte 12.yuz yildan itibaren yavas yavas Misir-Suriye bolgelerine gelmeye baslayan bu sahda yaymalari, yazi dili haline getirmeleri, Altin ordu ve Harezmi bolgesiyle olan siyasi ve kulturel baglantilar sonucunda Mumkun olabilmistir. O bolgede alt katman olarak koklu bir sekilde varligini surduren Turkmen unsurunun ve Memluk Sahasi ile yakin etkilesim icinde bulunan Bati ve Dogu Turk yazi dili cevrelerinin etkiside aramak gerekir.

1.Kipcak Turkcesi Eserleri :-

Kipcak Turkcesinin elde bulunan eserlerinin hemen hepsi Memluk Kipcakcasina aittir. Bu eserleri de konulari bakimindan birkac grupta toplamak mumkundur.

2. Dini Eserler

1. Irsadu'I – muluk ve's– selatin: Kipcak en onemli ve hacimli bir eseridir. Hukumdarlara yol gosterme amaci ile Arapcadan satir alti yonte mine gore tercume edilmis edilmis bir fikh kitabidir. Berke Fakih tarafindan 1387 yilinda Iskenderiye' de tamamlanmistir. Eserin Tek yazma nushasi Suley maniye Kutuphanesi' nde

(Ayasofya, nr. 1016. Recep Toparli eseri dil ozelliklerini de isleyerek nesretmistir (Ankara 1992).

2. Kitab Fi-Fikh. Bu eser de Arapca bir fikih kitabbından satir alti olarak tercume edilmistir. Eserin kimin tarafından, ne zaman ve nerede tercume edildiği bilinmemektedir. Tek yazma nushasi Suleymaniye Kutuphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 1360).
3. Kitab Fi- Fikh bi- Lisani't – Turki: Cesitli fikhi kitaplarından toplanmış bir fetva kitabıdır. Eseri yazan belli değildir, ancak 1421 yılından önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Tek yazma nushasi Millet Kutuphanesi' de bulunmaktadır (Feyzullah Efendi. Nr, 1046).
4. Kitab- 1Mukaddime- I Ebu'l –Levs es- Semerkandi: Arapcadan satir alti usuiyle yapılmış, dini konuları içeren bir çeviridir. Eser. Kansu Gavari için tercume edilmistir. Eserin Arapcasının yazarı Ebu' l- Levs es- Semerkandi, büyük bir fkih bilginidir.
5. Ilmi Eserler
  1. Bayraru'l –vazih: Baytarat adlı Arapca bir kitaptan Memluklerin hiz metinde bulunan Tolu Bey'in emir ile çevrilmiştir. Eserde hastalıkların sınıflandırılması için birtakim kurallar. Hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçlar ve bunları kullanılması hakkında öğütler bulunmaktadır. Ayrıca bay tarliga ait cesitli ilaçlar yer almaktadır.

2. Kitab Fi-ilmî'n –nussab: Arapcadan tercume edilmistir: kimin tarafindan tercume edildigildir. Okculukla ilgili bir eserdir.
3. kitabu Riyazeti'l :Farscadan tercume edilen eser. At bakimiyla ilgilidir. Tercume edeni ve tarihi belli degildir.
4. Munyetu'l –guzat: Binicilik ve atiliga dair Arabca bir eserden tercume edilmistir. Eser alti bolum uzerine duzenlenmistir: Ata binmek, mizrak tut.
5. Sozluk ve dil Bilgisi Kitaplari.

Bulgate'l–mustak Fi ligati't– Turk ve'l–Kifcak: Cemaledin Ebu Muhammed et– turki tarafindan yazilmistir. Yazilistir.

El-kavaninu'l –kulliyye li-Zabti'l lugati't –Turkiyye: Bu eser de Arapca-Turkce bir sozluk mahiyetindedir. Turkceyi ogretmek amaciyla yazilmistir.

El-Kavaninu'l –Kulliyye li-Zabti'l-Lugati't-Turkiyye: XV. Yuzylin. Timi amaciyla yazilmis bir dilbilgisi kitabidir. Eser Recep Toparli. Sadi Cogenli ve Nevzat Yanik tarafindan nesredilmistir (Ankara 1999).

Et-Tufetu z-zekiyye Fi'l-Lugati't-Turkiyye: Mi,rda yazildgi anlasilan eserin yazarı bilinmektedir. 1343 yazildgi tahmin edilmektedir. Eser biri gramer. Oteki lugat olmak uzere iki kismidan olusmaktadır. Eser bir ders kitabi olarak da kullanilmistir.

Kitab-I Mecmu- I Tercuman-I Turki ve Mongoli: 1343 yilinda Halil b. Muhammed b. Yusuf el Konevi adli bir Turk tarafından yazilmistir. Bu da dil bilgisi- sozluk niteliginde bir eser dort bolumden oiusmaktadir: sesbilgisi ile Arapca-Kipcakca sozlugu: Kipcakca fiil cekimi: isim cekimi. Zamirler, deatlar ve ekler.

Kitau'l –Idrak li Lisani'l –Ebu Hayyan isminde Berberi asilli bir Arab dilci tarafından 1312' de kahire' de yazilmistir. Eser, alfabetik sirada duzenlenmis bir sozluk ve bir de gramer olmak uzere iki kisimdan olusmaktadir.

Edebi Eserler

1. Kitabu Gulistan bi't – Turki (Gulistan Tercumesi): Iran sairi Sadi'nin unlu eseri Gulistan'inin Turkceye yapilan ilk tercumesidir. Sarayli Seyf ta-rafından 1391 yilinda yapilan bu ceviri, soz varligi ve dil bilgisi ozellikleri acisinden onem tasimaktadir. Eser her ne kadar bir tercume ise de, mutercim kendisinden de birtakim eklemeler yaparak, eser telif eser niteligine burun durmustur. Eser Ali Fehmi karamnlioglu tarafından yayimlanmistir.

Munyetu'l guzat dan

1. bu bab at ustunde ok atmaklikni beyan kilur taki.
2. muning icinde envac zaray if bar turur bu isde.
3. kirek kim ating yasi at bolgay nicuk kim.
4. sanga vasf kildim ok atmak –lik-ka salih bolur.
5. ok atmaga baslagay-sen capip bes bir yumsak.
6. ya algil taki bir ok algil kim bu fen-ge yarar bolgay.
7. andin songra bis burcas tikgil biri artinca 106/a.
8. her birisi-ning arasi kirk arson yir bolsun.
9. andin songra bis ok algil taki atingni katig.
10. surup bularni biri biri artinca ategil kacan.
11. bularni yahsi atar bolsang her birisi-ning ara.
12. sini otuz arson kilgil tigme kurla munung.
13. kipi iksitgil ta her birisi-nin? aasi.
14. yiti atlam kalsun kacan munda taki hazik bolsang.
15. tiz atmak-lik- da sartinca bes bu is-ning haddi.
16. ol turur andin songra bir turlug taki tikgil 106/b.
17. Ya^c ni sol yaninga uc burcas taki sag yaninga.
18. karsu-rak iki tikkgil taki capup kilip evvel sol.
19. yaning- dagi-ni atgil andin songra sag yaning-dagin.
20. atgil eger atabilseng kacan munda taki mahir bolsan?
21. bes bir katig ya algil aning bitle takianca atgil.
22. yumsak birle nicuk atar irding bes bu vakt da kamil.

Dipnotlar Kaynaklar

- 1) A. Caferoglu, Turk Dili Tarihi II, Istanbul, 1972,s. 102.
- 2) Z. Korkmaz, Marzuban-name (inceleme-Metin- sozluk- Tipki basim), Ankara 1973, S47-48.
- 3) A. Cafer oglu, kita bul-Idrak li-lisan-“I Atrak, Istanbul 1931, S. 1 X.
- 4) A. inan “XIII.XIV. Yuzyillarda Misir’ da oguz- Turkmen ve Kipcak Lehceleri ve “Halis Turkce makceler ve incemeler 11. C., Ankara 1991, S.87.
- 5) B. Atalay, Ettuhfet-uz-zekiyye Fil-lugat-it- Turkiyye, Istanbul 1945, S. XVI .S
- 6) b.Atalay, a.g.e.,s3.
- 7) A.inan, a.g.e., S.87.
- 8) A. F. karamanli Oglu, Kipcakalar ve kipcakca Turkcesi, i. U T D E. Dergisi, C.Xii, 1963, S. 183.
- 9) A. Cafer oglu, a.g.e., S.89.
- 10) A. jnan, a.g.e., S.92.

لهجة أتراك القبجاق في تركيا وعلاقتها بلهجة تركمان العراق

نهاد محمد عاشور

ملخص بحث

بدأت الهجرة التركية من شمال البحر الاسود قبل مئات السنين من الميلاد وقد صاحبها هجرة قبائل الهون والخزر، وقد استمرت في التغلغل الى داخل اوربا موجة ولغاية القرن الخامس عشر، كانت نتيجة هذه التطورات تكون مجموعة من اللهجات اطلق عليها تسمية اللغة الشمالية الغربية او اللغة الشمالية التركية (Kipchak Turkey) ، وقد احتل القبجاق مساحات جغرافية واسعة والتي كانت بشكل وحدات سياسية من وسط اسيا وعلى طول امتداد Tuna . وفي اواسط القرن الثالث عشر شن المغول عدة هجمات على المناطق التي تتواجد فيها هذه القبائل والتي تتواجد فيها هذه القبائل والتي كانت سببا مباشرا في تشتتهم ونزوحهم الى اقاليم (مناطق) أخرى مثل هنكارييا وبلغاريا ورومانيا وروسيا ، وقد اعتنقت هذه القبائل الديانة المسيحية. وبمرور الوقت وباختلاطهم مع الاقوام الاخرى بشكل كامل، اصبحوا طي النسيان ولكنهم حافظوا على تسمية الى Kipchak.